

Др Михаел Бок*

ОБЈАШЊЕЊЕ И РАЗУМЕВАЊЕ У ДРУШТВЕНИМ НАУКАМА: НОМОТЕТИЧКИ И ИДЕОГРАФСКИ ПРИСТУП

Веберово учење и његови кључни радови за теорију науке. Номотетичка наспрам идеографске научне методологије. Веберово схватање науке као уређене мисли и живе представе о стварности. Два правца научне делатности: номотетички и идиографски. Учење Огиста Конта и налет новог позитивизма: позитивистички метод и трансфер методолошког приступа из природних у друштвене науке. Критика позитивизма у науци. Вечна недоумица умних/културних и друштвених наука: да ли је могуће, и у којој мери, ставити се у туђи положај и разумети туђи поступак? Закључак о смислу и значењу туђих поступака и епистемолошке опасности које он доноси. Ниједан суд о смислу или значењу туђег поступка никад не представља прецизну констатацију већ увек тврђу која се доноси на основу сопственог унутрашњег искуства, јер људи су међусобно другачији. Манипулација и преиспитивање у науци. Сазнање и начин његове употребе. Објашњење и разумевање. Појам објашњења развија човекову потребу да удобно живи, а појам разумевања човекову потребу да узорно живи. Разумевање не рађа мисли о томе какви смо, већ какви хоћемо да будемо. Цивилизацијски и културни садржај објашњења и разумевања. Примери историјских заблуда и подела у народима (Немци, Французи, Енглези итд.) и међу њима (разликовање између прогресивне и реакционарне струје, између земаља првог, другог и трећег света, између развијених земаља и земаља у развоју итд.). Значај заблуда, подела и њихов утицај на разне међудржавне конфликте и аспирације. Критика Болоњског процеса: универзитети се више не старају о образовању интелектуалне елите, што би требало да им буде прави задатак, већ су деградирани у фабрике за итанцовање програма обуке. Плуралитет нација или неподелењено глобално друштво. Историја човечанства посматрана из угла позитивизма и глобализације света. Историја човечанства

* Аутор је редовни професор криминологије и кривичног права на Правном факултету Универзитета *Johannes Gutenberg* у Мајнцу, *lsbock@uni mainz.de*. Основу текста чини предавање које је аутор одржао на Правном факултету Универзитета у Београду, у Клубу *Forum Romanum*, 25. новембра 2011. године. Текст је у појединим деловима отуд задржао ток усменог излагања.

посматрана из угла идиографије, тј. разумевања нужних разлика између наро да и држава, а против глобализације света.

Кључне речи: *Методологија. Позитивизам. Номотетика. Идиографија. Глобално друштво.*

1. УВОД

Основни аспекти културне (интелектуалне, духовне) и научне историје XIX века за данашњу науку никако нису без интереса. Требало би је започети причом о Максу Веберу и кључним радовима о теорији науке које је Вебер објавио почетком XX века.¹ У тим радовима јасно се осећају велике контроверзе које су обележиле XIX век. Њих су се дотицали и други писци. Али за разлику од других писаца, излагање код Вебера је епистемолошки и методолошки „просвећено“. Вебер је рђаве и погрешне доприносе дискусији оставио иза себе. Могло се започети учењима присталица неокантовске филозофије, пре свега са Винделбандом² и Рикертом³. Али, учење Макса Вебера није само погодније,⁴ већ и ближе суштини ствари, будући да су поменути кантовци у Веберовом учењу већ у довољној мери уважени и заступљени.

2. НОМОТЕТИЧКА НАСПРАМ ИДОГРАФСКЕ НАУЧНЕ МЕТОДОЛОГИЈЕ

Како би епистемолошки приступ, односно приступ сазнању и спознаји у науци, могао да се означи као „просвећен“ неопходно је да буде испуњен пре свих других један битан услов: да се напусти представа према којој сама стварност одлучује (одређује) шта и како се о њој може сазнати. То важи подједнако за природне појаве

¹ Max Weber, *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*, Tübingen 1985⁶.

² Wilhelm Windelband, *Geschichte und Naturwissenschaft*, Straßburger Rektoratsrede, 1895; на српском: „Историја и природна наука“, *Југословенски студентски часопис за теорију савременог друштва* 1 2/1972, 127-143.

³ Heinrich Rickert, *Die Grenzen der naturwissenschaftlichen Begriffsbildung. Eine logische Einleitung in die historische Wissenschaften*, Freiburg 1896.

⁴ Дело Макса Вебера било је неизоставна ставка мојих студија социологије, и једна од главних претпоставки која ми је омогућила да припремим теоретски основ за објављивање резултата великог криминолошког истраживања којим је руководио мој академски отац Ханс Гөппингер (Hans Göppinger, *Der Täter in seinen sozialen Bezügen*, Berlin 1983). Из те студије произишла је примењена криминологија и криминолошки инструмент MIVEA (Göppinger, *Angewandte Kriminologie*, Berlin 1985). У погледу Вебера, у излагању сам се ослонио на моју дисертацију *Kriminologie als Wirklichkeitswissenschaft* из 1984. године (издата у Берлину).

и људске поступке. Не постоји никаква принципијелна (апстрактна и априорна) прикладност једног или другог метода која би проистицала из саме ствари, њене бити или из ствари какве јесу (*Sein der Dinge*). Уместо тога, напоре да нешто сазнамо о предмету који изучавамо одређује представа о томе шта о датој ствари *хоћемо* да знамо. То опажење је тривијално, као за децу конструктивизма. Али, у Веберово време, за научнике то је била нова и болна чињеница коју је тек требало признати и прихватити. До тада је владала наивна представа (овде је реч о „рационализму“ или „реализму“) како је циљ науке да у што интензивнијој мери испита законитости и структуре предмета које изучава, како би се на крају дошло до изједначења спознаје о ствари и саме ствари која се сазнаје: *adaequatio intellectus ad rem*. Да је људски разум у својој спознаји и наведеном изједначавању компатибилан са законима и структурама који су чекали да буду откривени, нико није ни доводио у питање. То је просто била ствар која се узимала здраво за готово.

Наупрот томе, Макс Вебер је науку одређивао као уређену ми-сао, живу представу о стварности (*denkende Ordnung des Wirklichen*). Полазећи од тога, научна делатност може бити усмерена у два различита правца. Научник може да посматра ствар ради откривања што више сличности и подударња које та ствар има са другим сличним стварима; може се, рецимо, истраживати величина и маса физичких тела или хемијска структура једињења. Такав приступ је смислен када се изучава камење, биљни покривач земље или када се за предмет изучавања узму планете или животиње и људи. Ипак, човеку је доста странно да и он може да се изучава као физичка појава, по маси или хемијским одликама. Свакоме је испрва тешко да тако нешто прихвати. Све то, чинило би први научни приступ. Други научни приступ подразумевао би да се не пита шта је у разним појавама једнако, већ да се, напротив, трага за специфичностима сваке појединачне ствари која се изучава, да се гледа шта један камен разликује од другог: дакле, шта је својствено баш одређеном каменчићу који се изучава или одређеном парчету дрвета које је пред научником, и напослетку, које су карактеристике сасвим одређеног мушкарца или жене-појединца, који су на пример предмет медицинског или криминолошког научног интересовања (њихова физиономија, биографија, висина шећера у крви итд.). Појам науке није нужно логички предодређен, већ наука може бити и таква да тежи генерализацији, а може бити и таква да тежи индивидуализацији. За та два правца усталила су се два посебна назива: за први се каже да је *номотетички* (гр. *nomos*, закон), јер настоји да изучи и апстрахује законитости у појавама које изучава, а за други да је *идиографски* (што заиста стоји у вези са речи *idiotes*, која је код Грка означавала особу која не учествује у јавном животу полиса, већ се брине само за себе и своје добро).

3. НАЈЕЗДА ПОЗИТИВИЗМА

На почетку XIX века није мањкало, разуме се, ни наука ни начника, али су се истраживања планирала и спроводила без нарочите епистемолошке и методолошке свести, тако рећи лако и безбрижно. Другачије него у Веберово време, тада се сматрало да наука може или да ће у блиској могућности моћи да одговори на свако питање и реши сваки проблем. Поред природних наука које су у то време заиста заређале открића и успехе, у снажном повоју биле су лингвистика, археологија, историја, географија, етнологија. Сви ти правци истраживања (науке) вођени су чистом знатижељом марљивих истраживача који су упорно посматрали, описивали, бележили и упоређивали – чинило се да су свакојаки авантуристи, истраживачи и професори научним оком пробали све географске границе и допрли далеко у прошлост очекујући да ће ускоро моћи да предвиде будућност. Као пример нека послуже свега њих двојица: Вилхелм и Александар Хумболт. Такви научни подухвати остваривани су мање-више добро, док се није појавила група мислилаца који никако нису хтели да прихвате лежерни методолошки плурализам који је до тада владао (каже се и еклектицизам). Пре свих треба поменути Огиста Конта,⁵ његове ученике⁶ и истомишљенике⁷. Конт је сматрао да наука може да има *само један метод*, јер у свим појавама које интересују науку: од камена до човека, владају закони који су додуше карактеристични за одређену појаву, али који су по својој структури исти. Сагласно са тим, они се могу сазнавати коришћењем истог метода. Тај јединствени Контов метод, позитивистички метод, са успехом је већ тада примењиван у природним наукама које су обезбедиле велики напредак у разним областима живота. То је разлог зашто је у очима Конта дошло време да тај метод буде примењен за истраживање друштва, васпитања, привреде, породице, укратко: свих оних пропалих људских категорија које је сатро талас индустријализације, а са свих страна разорила беда постреволуционарне Француске. Неопходно је, мислио је Конт, да наступи што потпунији *трансфер* успешног методолошког приступа из природних у друштвене науке. Детерминистичка представа по којој су свет и стварност један затворен след предодређених догађаја пренета је на истраживање прошлости и, уопште, на све производе људске мисли, радиности и уметности. Сматрало се да погрешна анимистичка, религиозна и метафизичка објашњења људског постојања такође следе строге универзалне за-

⁵ Уп. Michael Bock, „Auguste Comte“, in: *Klassiker der Soziologie* (ed. Kaesler), Vol. 1, München 1999, 39–57.

⁶ D. G. Charlton, *Positivist Thought in France Through the Second Empire*, Oxford 1959.

⁷ Frank Manuel, *The Prophets of Paris*, Cambridge 1962.

конитости. То је била основна порука позитивизма који се под тим именом брзо проширио, доневши упоредо или касније једно ексклузивно номотетичко схватање науке прво у Европи, а затим и остатку света.

4. ГЛАВНИ НЕДОСТАТАК РАНИХ ПРОТИВНИКА ПОЗИТИВИЗМА

У неким наукама, а посебно у области научних дисциплина чији је предмет људско умско стваралаштво (умне, културне, духовне науке, *Geisteswissenschaften*), позитивизам је одмах засметао. Он је схваћен као отворен напад на специфичан приступ и метод које су те науке у својој дугој традицији развиле. Али, будући да у тим наукама није постојала разрађена представа о методу који се само латентно примењивао, одбрана од најезде позитивизма била је углавном неспремна. Наука се тада нашла у сличној позицији у којој се данас налазе кривичари када треба да своју науку одбране од најновијих идеја неуро-наука, по којима су поставке кривичног права не само погрешне већ и бесмислене. Због тога је и сама наука кривичног права безпредметна. На тај начин, за позитивизам је читав репертоар умних (духовних) наука које су се бавиле људским поступцима, практичним и уметничким производима људске делатности – гениј и лудило, у стварности постао тек прост појавни облик нервне или хемијске реакције једне пре свега физиолошки објашњиве појаве. Таквом схватању на руку је ишла рецепција Дарвинових поставки, будући да је теорија еволуције „демистификовала“ човека. Моралне и естетске категорије, људске врлине и мане, настанак и нестанак народа и цивилизација – све је то у очима позитивизма само одбљесак непогрешивог каузалног следа догађаја, какав је познат из природних наука, а који детерминира *читаву* стварност.

5. ДВА ОСНОВНА МЕТОДОЛОШКА ПРИСТУПА: КОНЦЕПТ РАЗУМЕВАЊА И КОНЦЕПТ ОБЈАШЊАВАЊА СВЕТА

Многи противници позитивизма и његове научне искључивости, по којој је само позитивистичка наука права наука, никада нису знали да своју критику ваљано образложе. Често се против позитивизма чуло да је неморалан и да вређа достојанство, тј. да се према човеку опходи као да је камен или неки други делић било какве природе. Насупрот томе, сваки човек је јединствен. Сваки човек представља свет који је у извесном смислу неуопштив („инкомензурабилан“) и недокучив (*individuum est ineffabile*). Из тога следи како

је погрешно човека изучавати само због извлачења општих закључака (генерализација) из његовог постојања или само због статистичке обраде његовог тела или живота. Како су тврдили рани критичари позитивизма, то је не само погрешно него и увек крајње неморално. Такав став имао је своје упориште у стоичкој мисли, у протестантском учењу о непосредној вези између човека и Бога, а делом у немачком идеализму и романтичарским идејама оног времена.⁸ Међутим, Макс Вебер не спада у ту групу критичара позитивизма. Вебер је настојао да демитологизира метафизичку представу о узвишеном појединцу. Њему је пошло за руком да се разумним и „просвећеним“ аргументима успротиви позитивизму.⁹

Наравно, могуће је људске прилике, као и човека, подврћи истраживању ради генерализације. Наравно! Са становишта логике истраживања и потребе за сазнањем, против таквог приступа стварању уређене или живе представе о стварности (*denkende Ordnung der Wirklichkeit*) нема се шта приговорити. Али, да ли ће се применити један или други научни приступ – то не зависи од апстрактног питања шта *може* да се зна, већ од питања шта се жели, шта *хоће* да се сазна. Када су у питању човек или људске радње и појаве уопште, људи су одувек желели да о њима знају више него када су у питању природне појаве. Научно сазнање руководи се потребом да се нешто сазна (*Kausalitätsbedürfnis*), а та потреба је у погледу човека и људских радњи сасвим другачија него у погледу природних појава. Када бисмо о човеку сазнали само оно што се номотетичким методом може сазнати (то значи генерализујућим методолошким приступом који тражи законитости), у том случају тим сазнањем уопште *не бисмо били задовољни*. На пример, у том случају била би утврђена одређена корелација између индекса лобање и криминалитета. Али, та генерална корелација ништа не говори у каквој је стварној вези индекс лобање у погледу конкретног починиоца са његовим криминалним радњама. Зашто таква корелација истраже из статистичког пресека? Наша потреба да разумом свеобухватимо свет (*Kausalitätsbedürfnis*) нагони нас да се запитамо какав је *смисао* одређене људске радње, као и да људски поступак покушамо да *разумемо*, док нас, обрнуто, таква ствар не интересује када посматрамо трамвај како се креће или гледамо човека како кашље и кија. У случају трамваја довољно нам је физичко објашњење кретања, а у случају кијавице задовољни смо медицинским објашњењем надражаја који доводе до кијања и кијавице. Нарочита потреба да се поступци људи разумеју другачије од природних догађаја – таква потреба да се ухвати смисао и значење радње долази отуда што

⁸ Утицаји су видљиви нпр. у делу: Friedrich Meinecke, *Die Entstehung des Historismus*, München 1936.

⁹ М. Weber, у фусноти 2, *passim*, а посебно на стр. 64 итд., 132 итд.

објекат сазнања у том случају није различит (као вирус, електрични напон или било који други део живе и мртве природе) од човека који сазнаје. Напротив, он је наспрам истраживача увек његов *alter ego*: ту стоји човек наспрам човека – дакле два делића природе која деле исте потребе, могућности доживљаја и егзистенцијалне бриге. „Природа почиње“, каже Макс Вебер, „тамо где не тражимо смисао“ („*Natur*“ *wird ein Vorgang, wenn wir bei ihm nach einem „Sinn“ nicht fragen*).¹⁰ Обрнуто стоји ствар са људима. Како каже Вилхелм Дилтај, наша „истоветност“ (*Selbigkeit der Menschennatur*) је разлог правом малом немиру који човек осећа све док не ухвати разум и смисао поступка људи који га окружују. То важи за свакодневне прилике и сналажење у животу, али и за најстрожу науку.

6. ДА ЛИ ЈЕ МОГУЋЕ, И У КОЈОЈ МЕРИ, РАЗУМЕВАЊЕ ТУЊИХ ПОСТУПАКА¹¹

Реч је о једној од вечних недоумица умних/културних и друштвених наука: да ли је могуће, и у којој мери, ставити се у туђи положај и разумети туђи поступак? За почетак, одговор је свакако *негативан*. Немогуће је до краја ставити се на туђе место. Човек никад не може да уђе у мисли и осећања других људи. Ниједан стручњак за мозак заиста никад није видео туђу мисао, већ се сваки задовољио само усликаним пресеком одређених партија мозга које су у експерименту неким надражајем активирале.

Али, ствар са разумевањем ипак није потпуно црна и безнадежна. Начелно су осећања, мисли и поступци свих људи структурално исти као наши. То је главна *премиса* свакодневног саобраћања међу људима. Положај тела или нека друга телесна радња омогућава нам да претпоставимо смисао поступака људи који нас окружују; недоумице могу да се разреше постављањем питања; нашим чулима опажамо шта је неко нацртао, читамо шта је неко написао, чујемо шта је неко компоновао. Међутим, након опажања, закључак о смис-

¹⁰ М. Weber, у фн. 2, стр. 333.

¹¹ У усменом излагању ово питање сам изоставио, али сад користим прилику да своје излагање допуним. Потицај је, између осталог, дошао из разговора са проф. Миром Мирковић на Правном факултету после предавања. У основи овај део излагања надовезује се на Алфреда Шица, додуше без захтевне терминологије по којој је његов опус познат (Alfred Schütz, *Der sinnhafte Aufbau der sozialen Welt, Einleitung in die verstehende Soziologie*, Frankfurt am Main 1974). У контексту криминологије, упор. Michael Bock, „Lebensgeschichte und Kriminalprognose“, *Ge schichte und Gegenwart* 1999, 51–63. У најскорије време о разумевању се говори под етикетом „ментализовања“ (Josef Brockmann, Holger Kirsch, „Konzept der Mentalisierung. Relevanz für die psychotherapeutische Behandlung“, *Psychotherapeut* 4/2010, 279–290).

лу и значењу туђих поступака никад није објективан, већ је увек производ обраде података у *нашој свести*; сваки суд о смислу и значењу туђег поступка увек је *наша тврдња – квалификација* за коју никада не можемо да будемо сигурни да је тачна. Квалитет тог суда зависи од труда који је уложен да се туђи поступци разумеју. Ако треба да се разуме друга култура, тада човек може да се потруди да стално буде у херменеутичком кругу, а то значи да након сваке интерпретације настоји да се врати чињеничној подлози како би у следећем кораку интерпретацију додатно употпунио и побољшао. На пример, учесници у кривичном поступку могу да се потруде да став о умишљају или кривици (који је такође увек тврдња-квалификација а никада проста констатација) не буде неспојив са чињеничном подлогом на којој је заснован. Кривични поступак не сме се спречити алтернативним тумачењима догађаја.

Чињеница да човек никад не обрађује све податке на празном столу, већ увек у *сопственој свести* повезана је са значајним епистемолошким опасностима. Обрада информација у свести нужно је повезана са осећањима и афектом (психијатри говоре о „хипертимији“). Наше расположење, мисли, осећања и судове обликују ранија искуства и физиолошке предиспозиције. Ако некога не „миришемо“ или не можемо да га „смислимо“, та околност ће утицати на наше просуђивање. Све што човек мисли о другим људима увек је контаминирано и ограничено културним, социјалним и биографским миљеом, али и искуством које се у великој мери стиче и таложи без реда од случаја до случаја. Због тога је човеку најчешће тешко да поступцима других људи прида другачији смисао од онога који би он таквом поступку иначе дао када би га сам учинио. Човеку је тешко да прихвати да су други људи начелно чак у појединостима другачији од њега, као и да њихове поступке он не може да тумачи према свом понашању и навикама. Отвореност према другим људима вежба се и за њу су потребне године искуства. Али, већина људи најчешће просуђује туђе поступке према себи. Такав приступ у најекстремнијем случају води слепом поробљавању или отуђењу припадника различитих култура. Неспоразуми у погледу разумевања туђих поступака, мисли и осећања свакодневни су. То је изван сваке сумње, а најинтересантнији случајеви давно су овековечени у романима или позоришним и филмским представама. Дobar историчар мора да буде добро образован. Али и поред врхунског образовања, чест је случај да историчари пројектују *своје* идеале или *свој* западњачки етноцентризам у прошле епохе или удаљене пределе света. Дobar психотерапеут мора да има велико клиничко искуство. Али и са таквим искуством, чест је случај да психијатри у својим пацијентима виде обичне дијагнозе које су *њима* још од времена студија нарочито интересантне и којима се радо баве, или да на незгодне људе пројектују унапред готове дијагнозе.

Због тога је већ затражено да добар научник или стручњак који се ослања на разумевање, треба увек да пође од претпоставке да човек кога испитује није исти као што је он; дакле, треба да усвоји идеју да су људи међусобно другачији (*Fremdheitseinstellung*).¹² Ту девизу не треба схватити као чињеницу, већ као пожељно настројење, као један неопходан радни етос. Пожељно је да таква клима влада у колективу (на пример, у суду, клиници или научној заједници).

У погледу могућности да се разумеју туђи поступци, може се закључити да таква могућност постоји. Право питање није да ли те могућности има или нема, већ како се она најбоље може искористити. Главне предуслове за што тачније разумевање у струци представљају: сталан рад, велики напор, самокритичност, одсуство сваке надмености и квалитетан институционални оквир. Најважније је да у професијама које разматрају и користе могућности разумевања људских поступака (судије, психотерапеути, педагози, социјални радници) постоји свест да ниједан суд о смислу или значењу туђег поступка никад не представља прецизну констатацију, већ увек *тврђњу* која се доноси на основу сопственог унутрашњег искуства.

7. НАУКА РАДИ МАНИПУЛАЦИЈЕ И НАУКА РАДИ ПРЕИСПИТИВАЊА

Иза научног програма Макса Вебера који у основи пружа антрополошко објашњење специфичности умних и друштвених наука, налазе се много значајнији аспекти од оних на које се указује студентима који се припремају са друштвена истраживања. Да ли ће се појава, поступак или свет разумевати или објашњавати, то строго зависи од практичног и егзистенцијалног става према предмету истраживања. Сазнавање закона сваког „смисла лишене“ природе (*nota bene*: природа за човека није увек била „бесмислена“!)¹³ које обећава *објашњење* појава, нарочито тамо где се од науке унапред очекује неки напредак, доприноси извесном унутрашњом логиком развоју технике, води обради, манипулацији, овладавању и

¹² Fritz Schütze, „Ethnographie und sozialwissenschaftliche Methoden der Feldforschung, Eine mögliche methodische Orientierung in der Ausbildung und Praxis der Sozialen Arbeit?“, in: *Modernisierung Sozialer Arbeit durch Methodenentwicklung und reflexion*, (ed. Groddeck Schumann), Freiburg im Breisgau 1994, 189 297.

¹³ То у првом реду важи за „анимистичке“ погледе који у свим природним феноменима виде контуре људског разума. Међутим, и нововековне природне науке дуго је одликовало схватање да је природа књига из које ваља ишчитати смисао света и божије намере, односно будућност планете (Matthias Schramm, *Natur ohne Sinn? Das Ende des teleologischen Weltbildes*, Graz Köln 1985). Еколошки покрети и покрети за заштиту животиња такође у извесном смислу пледирају за померање граница између природе и смисленог.

савладавању природе, као и њеном преуређењу. Разумевање „смислених“ поступака других људи води упоређивању туђих поступака са сопственим. Разумевање нехотице рађа став поводом питања у чему смо исти, шта нас разликује, да ли је нама и вама нешто лепо или ружно, добро или рђаво, правично или неправично? Тиме још није речено на који начин ће се тако добијено сазнање употребити. Могуће га је искористити ради манипулације. Такав је случај у (психо)техници, какву познајемо из хроника религиозних заједница и тоталитарних режима, али и код криминалца, који се користи разумевањем како би изиграо жртву или јој утерао страх у кости.¹⁴ Међутим, могуће је да се појам разумевања употреби за преиспитивање и употпуњавање сопственог живота. Како је Макс Вебер поентирао у свом приступном ректорском говору, појам разумевања не рађа мисли о томе *какви смо*, већ *какви хоћемо да будемо*.¹⁵ Док је појам објашњења усмерен ка уређењу и усавршавању спољног света, дотле појам разумевања тежи да изазове унутрашње преиспитивање, очај или понос, комплекс ниже или више вредности, пријатељску наклоност или љубав, мржњу или презир. Дакле, појам објашњења развија човекову потребу да *удобно* живи, а појам разумевања човекову потребу да *узорно* живи.

8. КОНТЕКСТ КУЛТУРЕ И ЦИВИЛИЗАЦИЈЕ

Може се запитати какве све то везе има са XIX веком. Ствар је у томе што се речено не односи само на лични живот и прилике појединца, већ се тиче живота читавих народа и нација. У Немачкој је у XIX веку развијено убеђење да се политичке заједнице које се стално и претежно старају о спољним условима живота, о техничком напретку и привредном расту (док пак занемарују образовање, морал и естетику) – управо због тога могу сматрати *цивилизацијом*, али не и *културом*. Та представа је историјски и социолошки сигурно погрешна, али је као таква дуго постојала. Французи и Енглези, како се тада чуло – можебити цивилизовани су, али Немци – Немце одликује култура. Читав низ различитих разврставања и поређења урађен је према тој шеми: код првих све је површно и плитко, појудно, развратно и нехајно, а код Немаца продубљено, озбиљно, испуњено унутрашњим смислом (са душом) и одговорно. Код првих

¹⁴ У оним сегментима праксе у којима је врло тешко искључити асиметрију моћи и знања, дакле у психотерапији, у васпитном процесу или црквеном душебрижништву, постоје бројни прелазни облици, који се тешко могу означити као чист концепт разумевања или објашњавања.

¹⁵ Max Weber, *Der Nationalstaat und die Volkswirtschaftspolitik*, Freiburger Antrittsvorlesung von 1895; на српском: „Национална држава и привредна политика“, *Књижевни магазин* 60/2006, 24-26.

се бацака оперета и *Moulin Rouge*, код Немаца у цркви одзвања миса у *h*-молу и Бетовенова 9. симфонија, велики песници и мислиоци, скромно али образовано грађанство, ред и рад у кући. Такође, било би историјски и социолошки погрешно да се значај ових подела прецени и пренесе на разне међудржавне конфликте и аспирације. Али, лако је видљиво да се ратна пропаганда за време Првог светског рата често сводила на овакве клишее.¹⁶ И данас „вредни и марљиви“ Немци држе лекције „лењим“ Грцима и другим јужноевропским народима којима штедња нешто теже иде.

Такве основне представе о начину егзистенције имале су несумњиво велики идеолошки значај и онда када нису биле концептуализоване као национални клишеи. На пример, у доба Вајмарске Немачке било је уобичајно противстављање снаге масе снагама ума (духа).¹⁷ Затим, представе о начину живота: прва, по којој човек живи испразно, препуштен кратком задовољству, и друга, по којој човек треба током целог свог живота да се испољава као одговоран појединац који свесно управља својом судбином. Такву шему следи Веберов савременик Георг Зимел, који је описао равнодушност и отуђеност становника у модерним градовима.¹⁸ Треба поменути и студију Давида Рисмана *The Lonely Crowd* („Кошница усамљених“/„Усамљена гомила“).¹⁹ Данас се – а све је то иста шема – у филозофији, социологији и политикологији снажно критикује култура савременог друштва изгубљеног у јефтиној забави и разоноди, сталном испирању мозга преко малих екрана, ресторанима брзе хране, лошој музици и неописивој навици да се све посматра само са економског становишта. Томе треба додати критику Болоњског процеса: универзитети се више не старају о *образовању* интелектуалне елите, што би требало да им буде прави задатак, већ су деградирани у фабрике за штанцовање програма *обуке*.²⁰ Све те основне

¹⁶ Упор. на пример Hans Maier, „Ideen von 1914 Ideen von 1939? Zweierlei Kriegsanfänge“, *Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte* 4/1990, 525–542.

¹⁷ Упор. на пример Helmuth Berking, *Masse und Geist, Studien zur Soziologie in der Weimarer Republik*, Berlin 1984.

¹⁸ Georg Simmel, „Die Grosstädte und das Geistesleben“, in: *Die Grossstadt. Vorträge und Aufsätze zur Städteausstellung, Jahrbuch der Gehe Stiftung Dresden* (hrsg. Von Th. Petermann), Band 9, 1903, 185–206, на српском: „Метрополис и духовни живот“, у: Георг Зимел 1858–2008 (прир. М. Маринковић), Нови Сад 2008, 280.

¹⁹ David Riesman et al., *Die einsame Masse*, Darmstadt 1956; на српском: *Усамљена гомила, студија о промени америчког карактера*, Београд 1965.

²⁰ Интересантно је да се и дијагнозе савременог друштва, као и одређене програмске утопије, суштински ослањају на критику савремене културе. Тврди се да се боље живело некад или да постоје места из маште у којима човек може боље да живи, и верује се да се данас најгоре живи. То важи и за припаднике франкфуртске школе и њима сродне мислиоце (Clemens Albrecht et al., *Die intellektuelle Gründung der Bundesrepublik: eine Wirkungsgeschichte der Frankfurter Schule*, Frankfurt am

позиције које заузимају критичари наслањају се на шеме из XIX века и надовезују се – можебити не појмовно, али суштински свакако – на разлику између концепта разумевања и концепта објашњавања, као и на разлику у погледу становишта које су ти концепти обликовали.

9. ПЛУРАЛИТЕТ НАЦИЈА ИЛИ НЕПОДЕЉЕНО ГЛОБАЛНО ДРУШТВО

Постоји још једна политичка димензија целе ствари у којој и данас робујемо XIX веку. Једна од главних окосница позитивистичког програма тичала се историјске науке коју је, према начелима позитивизма, требало у потпуности ослободити од хришћанских есхатолошких представа о спасењу човечанства и угурати у ред наука које ће истражити *законе* прошлости исто онако као што природне науке истражују законе природе.²¹ Ту се позитивизам програмски подудара са марксизмом. Историја човечанства посматрана из угла позитивизма представља само један делић космичке и природне еволуције, а тиме један предодређени (детерминирани) след стадијума и ступњева који се распознају по развијености спољних чинилаца, као што су техничка достигнућа, наука или производни односи. Таквом схватању данас дугујемо многе средишње појмове политичког разврставања: разликовање између прогресивне и реакционарне струје, између земаља првог, другог и трећег света, између развијених земаља и земаља у развоју. Читав такав појмовни апарат изведен је из представе о прогресу, модернизацији и, наравно, глобализацији. Ту се у пуној снази види на делу номотетички концепт резоновања, јер управо њему одговара да прелази преко специфичности и да генерализује. Само таквом начину мишљења одговара да прво истакне један општи појам – друштво. Будући да је појам друштва апстрактан, а како је свако друштво другачије, то се оправданост генерализације налази у представи (објашњењу) да је свако друштво исто зато што је друштво, али да може бити на једном или неком другом степену развоја. Француски и амерички империјализам укореењени су идејно управо у таквој представи. Исто су резоновали Лењин, Мао Цетунг, Ататурк или латиноамерички диктатори. Свим тим политикама заједничка је била идеја да једном ухваћена законитост у развоју друштва допушта да се прескочи један или можда чак

Main1999). Вид. и Volker Kruse, *Soziologie und „Gegenwartskrise“*, Wiesbaden 1990; Manfred Prisching, *Modelle der Gegenwartsgesellschaft*, Wien 2003.

²¹ Karl Löwith, *Weltgeschichte und Heilsgeschehen. Die theologischen Voraussetzungen der Geschichtsphilosophie*, Stuttgart 1973⁶; код нас: *Svjetska povijest i događanje spasa*, Zagreb – Sarajevo 1990.

неколико степена у развоју. Том приликом, прогрес је био и остао изговор да се ликвидирају реакционарни елементи.²²

Наспрам овог правца, стоји један сасвим други приступ – идиографски. Он је карактеристичан за део XIX века, али и за савремене етничке, религиозне и културне циљеве који се противе глобализацији. Историја, географија и етнологија представљају науке које су увек откривале културне разлике, изучавале различитост језика и разумећност дијалеката, сагледавале различите религије, различите правне системе и различите облике привређивања. Ту је мисао, односно представа о стварности (*denkende Ordnung des Wirklichen*), сређивана идиографски, без неке нарочите методолошке намере. Идиографски приступ истицао је у први план разлике између народа, разлике између вероисповести, разлике између географских предела. Подједнако су га одликовала врло минуциозна истраживања завичајне историје и етнографије, с једне стране, и грандиозна истраживања историјских епоха и географских појединости планете, с друге. Али, такав приступ је ретко водио мирном и идиличном саживоту народа, у коме би у мору различитости те разлике биле признате као богатство, у коме би сваки са становишта људске природе неукорив начин живота био признат онако како се признаје сопствен начин живота. То се ретко кад догађало, али управо тако су размишљали Лесинг, Хердер и Вилхелм Дилтај. Могло се очекивати, а тако се и десило, да се нације освесте и разбуде. Свака нација постала је свесна своје прошлости, својих културних, правних и привредних посебности. Не где су од података прављене музејске поставке, док су на другим местима конструисани митови о настанку и развоју нације. Показује се како и у случају идиографског приступа, у многим случајевима опет поведени империјалистичким тежњама и непосредним економским интересима, може да дође до поробљавања, националног и регионалног шовинизма, протеривања, покрета за независност, регионалне аутономије итд.²³ Када једном народи и људи утврде своје посебности, лако умисле да имају бољу културу, да чине бољу расу. У таквим случајевима, концепт разумевања води ниподаштавању других и узвисивању себе, а затим и стварном конфликту, репресији, поробљавању, па и уништењу. Историја Југоисточне Европе на извештан начин потврђује све то, исто као и новија историја исламских народа.

²² Доста материјала доноси Friedrich Tenbruck, *Die unbewältigten Sozialwissenschaften oder die Abschaffung des Menschen*, Graz 1984.

²³ О овом предмету класична је студија Eugen Lemberg, *Nationalismus*, II, Reinbek bei Hamburg 1968; упор. и Bernd Estel, *Nation und nationale Identität*, Wiesbaden 2002.

10. ЗАКЉУЧАК

Приступ који карактерише залагање за појам разумевања, а тиме и за идиографски приступ у науци, могуће је применити у криминологији. То није нимало једноставно, будући да је главнина криминолошке науке, али и психологије и психијатрије, уређена према номотетичком концепту. Због тога, идиографски приступ од почетка треба објашњавати и оправдавати. Главни разлог ипак представља чињеница да појам разумевања захтева сопствено мишљење о ствари која се проучава и преиспитивање сопствених ставова. Много је комотније држати се сопствених предрасуда, препустити се општем отупљивању и сликама нерелевантне стварности. Ко хоће да разуме појаве које изучава, тај треба да буде спреман да се, макар у себи, изјасни о многобројним тешким питањима, укључујући ту и она осетљива питања која се тичу морала и политике. За то је потребан огroman умни и психички напор. Свакоме ко се посвети концепту разумевања, неопходно да има пријатеље, доста времена и добре услове за читање, разговор и слободну размену мишљења. Без тога не покушавајте!

Предео: Лука Бренеселовић

Dr. Michael Bock

Full Professor

Johannes Gutenberg University Faculty of Law, Mainz

EXPLANATION AND COMPREHENSION IN SCIENCE: NOMOTHETIC AND IDIOGRAPHIC APPROACH

Summary

Weber's thought and his works that are essential for theory of science. Nomothetic v. idiographic scientific method. Weber's understanding of science as organized thought and vivid impression of reality. Two channels of scientific activity: nomothetic and idiographic. The ideas of Auguste Comte and the surge of new positivism: methodological positivism and transfer of the hard science methods into the social sciences. A critique of positivism in science. The ever-lasting predicament of humanities and social sciences: is it possible to step in another man's shoes and understand another's behavior? Inferences on the sense and connota-

tion of acts of another, and the epistemological traps of such inferences. Judgments on the sense and connotation of another's behavior lack in precision, it is not an exact statement of facts, but an assertion based on personal inner experience. Manipulation and reconsideration in science. Knowledge and the ways of using it. Explanation and comprehension. The notion of explanation builds up one's need to live comfortably, the notion of comprehension extends one's need to live properly. Comprehension does not induce thinking on what we are, but on what we want to be. Civilizational and cultural contents of explanation and comprehension. Historical examples of fallacies and divisions within the nations (German, French, English, etc.) and among them (the differences between progressive and regressive streams; between the first, the second and the third world nations; between the developed and the developing, etc.). The importance of fallacies and divisions, and their effects on different interstate conflicts and aspirations. A critique of the Bologna process: universities are neglecting their primary task of educating the intellectual elite. They are now in the business of training, not education. The plurality of nations or the undivided global society. History of the mankind from the perspective of positivism and globalization of the world. History of the mankind from the idiographic perspective, i.e. the perspective of understanding the necessary differences among the nations and states, and against globalization of the world.

Key words: *Methodology. – Positivism. – Nomothetic approach. – Idiographic approach. – Global society.*